

ԱԶԳԱՆՈՒՇ ՄԿՐՏՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ ԳԿՄԿ, Արևելագիտության ամբիոն,
 էլ. փոստ՝ agamkrtchyan2001@gmail.com

**ԹՅՈՒՐՔԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՈՒՐՆԵՐԻ ՄՈՏ
 ԹԵՆԳՐԻԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՇԱՄԱՆՈՒԹՅԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ
 ԴՐՍԵՎՈՐՈՒՄՆԵՐԸ**

Հոդվածում ներկայացվում է սախա (յակուտ) ժողովրդի հավատալիքների, ավանդույթների և կենցաղային առանձնահատկությունների վերլուծությունը՝ հիմնվելով ՌԴ Սախա-Յակուտիայի Հանրապետությունում արտագնա աշխատանքի մեկնած հայերի հետ կատարված հարցազրույցների վրա: Չնայած յակուտների մեծ մասը այսօր քրիստոնեության հետևորդներ են, այնուամենայնիվ նրանցից շատերը շարունակում են պահպանել իրենց ավանդական հավատալիքները, որոնք ներառում են Երկնային Աստծո պաշտամունքը, նախնիների հանդեպ ունեցած հարգանքը և շամանական ծեսերը:

Հետազոտությունում ներկայացվել են յակուտների հոգևոր կյանքի հիմնական դրսևորումները, ինչպիսիք են «Տենգերե/Ուրյունգ Այի Տոյոն»-ի պաշտամունքը, հոգու («կուտ») հասկացությունը և երեք աշխարհների (վերին, միջին, ստորին) գոյության մասին հավատալիքները: Ուշադրություն է դարձվում նաև յակուտների կենցաղին, սննդակարգին, բնակարանային պայմաններին և սոցիալական սովորույթներին: Հոդվածում ընդգծվում է ժամանակակից յակուտների մշակութային ինքնության պահպանման կարևորությունը, որն արտահայտվում է ավանդույթների, ծեսերի և բնապաշտական աշխարհայացքի միջոցով՝ չնայած քաղաքակրթական փոփոխություններին:

Բանալի բառեր. Յակուտներ, շամանություն, թենգրիականություն, Երկնային Աստված, կուտ (հոգի), Երեք աշխարհներ, ավանդույթներ, Սախա-Յակուտիա:

Նախաբան

Սախա-թյուրքերի հավատալիքները

Յակուտների մեծ մասը այսօր համարվում է քրիստոնյա: Սակայն մինչ օրս էլ Յակուտիայում առկա են թյուրքական ժողովուրդների հին կրոնական, հոգևոր պատկերացումները: Հայտնի է, որ յակուտների կյանքում երկնային աստծո կրոնը մեծ դեր է խաղում: Յակուտները չեն հրաժարվել հին թյուրքական կրոնից՝ երկնային աստծո պաշտամունքից, Նախնիների պաշտամունքից, Կուտ, Սյուր հավատալիքից և շամանականությունից:

Երկրի, մարդկանց և տեսանելի ու անտեսանելի բոլոր էակների արարչի ու տիեզերքի տիրոջը՝ Երկնային աստծուն յակուտները անվանում են «Տենգերե/Ուրյունգ Այի Տոյոն», որն ընկալվում է և՛ որպես «Երկինք», և՛ որպես ամենամեծ «հոգի»: Չնայած յակուտները իրենց ավանդազրույցներում, վիպերգերում ու հեքիաթներում Աստծուն անվանել են «Տանգարա», սակայն այսօր հայտնի է, որ նրանք բոլոր հոգիներին են «Տանգարա» անվանում: Նախնիների հոգիներին նվիրված այցելությունները, ընծաները, զոհաբերությունները և այլ ծեսերը բացատրվում են որպես Նախնիների պաշտամունք¹:

Յակուտները հոգին կամ կենսական ուժը անվանում են «տին», «կուտ» և «սյուր»: Բոլոր կենդանի արարածների հոգին կոչվում է «կուտ»: Մարդու հոգին, ըստ նրանց պատկերացումների, կազմված է երեք «կուտից»՝ «բուր-կուտ» (հողի կենսական ուժ), «սալզըն-կուտ» (շարժվող, փչող կենսական ուժ), «իյե-կուտ» (մայրական կենսական ուժ):

Ըստ յակուտների՝ «կուտը» տրվում է «Ուրյունգ Այի Տոյոնի» (Սպիտակ բարի աստծո) կողմից, իսկ այն բերում է «այլսըտ» (բարիքի աստվածուհին): Մարդու կենսական հոգին «սյուր-կուտն» է: Կամերը (շամանները) կարող են վերահսկել այդ «կուտերի» փոփոխությունները, միացնել կամ բաժանել դրանք: Յակուտները հավատում են, որ ամեն նյութական բան ունի հոգի, և նույնիսկ մարդկանց գործերն ունեն իրենց հոգևոր էությունը: Յակուտների հավատալիքներով՝ գոյություն ունի երեք աշխարհ՝ վերին աշխարհ, միջին աշխարհ, ստորին

¹ Yildiz H., Saha (yakut) türkçesinde geleneksel inançlara ait söz varlığı, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022, s. 8.

աշխարհ: Կամականությունը (շամանականությունը) մեծ տիեզերք է, որով անցնում են բոլոր աստվածները և հոգիները¹:

Շամանականությունը, որպես թյուրքական մշակույթի ձևավորման մեջ կարևոր դեր խաղացած երևույթ, պահպանել է իր գոյությունը մինչև մեր օրեր: Շամանիզմի շուրջ զարգացել են բազմաթիվ հավատալիքներ ու ավանդույթներ, որոնք մեծ տեղ են գրավում յակուտների կյանքում ու կրոնական հավատալիքներում: Յակուտների շամանիզմը գոյություն է ունեցել կամերի միջոցով: Կամերն այս հավատալիքը մարմնավորել են իրենց կատարած ծեսերով: Շամանը ի վիճակի է հասնել այնպիսի նպատակների և լուծումների, որոնք սովորական մարդկանց համար մնում են անհասանելի կամ անգիտակցելի: Ընդհանուր առմամբ, շամանը սահմանվում է որպես անհատ, ով տիրապետում է տիեզերքի գաղտնիքներին, կարողանում է շփվել հոգիների հետ, բուժում է հիվանդություններ, ապահովում հաջողություն ու բարօրություն համայնքում, հանդիսանում է ցեղային իմաստության կրող: Այլ կերպ ասած, շամանը օժտված է գերբնական հատկություններով:

Յակուտները տղամարդ կրոնավորին անվանում են «օյուն», իսկ կնոջը՝ «ուդագան»: Նրանք կարող են լինել սպիտակ կամ սև: Բարի գործերը կատարում են սպիտակ շամանները, որոնք կարող են բարձրանալ մինչև երկնքի իններորդ մակարդակ: Հավատալիքներից մեկի համաձայն՝ սախա թյուրքերի պատմության մեջ միայն մեկ օյուն է հասել իններորդ մակարդակին և մինչ օրս չի վերադարձել: Սև շամանները կամ կամերը ճանաչված են որպես ժողովրդական բժիշկներ, որոնք տիրապետում և կիրառում են ժողովրդական բժշկության մեթոդները²:

Շամանության մեջ հոգու թռիչքը (երկինք բարձրանալը կամ ստորգետնյա աշխարհ իջնելը) և էքստազը տեղի են ունենում միաժամանակ: Շամանը և՛ երկնքում Բայ-Ուլգենի, և՛ խավարի աշխարհում էրլիկի նման աստվածների հետ բարեկամություն է հաստատում, նրանց տեսնում և նրանց հետ խոսում: Շամանների հագուստի վրա կան տարբեր նշանակություններ ունեցող խորհրդանիշներ: Նրանք գլխարկներ են կրում, դիմակներ օգտագործում: Նրանք նվագում են

¹ Yildiz H., Saha (yakut) türkçesinde geleneksel inançlara ait söz varlığı , s. 9.

² Gömeç S., Tarihte ve günümüzde saha türkleri, Tarih Araştırmaları Dergisi, 19(30), 1997, s. 189.

իրենց հատուկ պատկերներով զարդարված դափը կամ թմբուկը: Անգիտակից՝ տրանսային վիճակի հասնելու համար նրանք ցատկում, թռչկոտում են, տարօրինակ ձայներ հանում: Երբեմն էլ ուշաթափվում են: Հոգիների մի մասը պաշտպանում է շամանին, իսկ մյուս մասը պարտավոր է օգնել նրան: Այս հոգիները հիմնականում կենդանիների տեսքով են: Սիբիրյան ցեղերի մոտ դրանք կարող են լինել արջ, գայլ, եղնիկ, նապաստակ և տարբեր թռչուններ, մասնավորապես արծիվ, բու և ագռավ: Օրինակ՝ ստորգետնյա աշխարհի իջնելիս նրան օգնում է «արջի հոգին», իսկ երկինք բարձրանալիս՝ «ծիու հոգին»: Դափը զարկելով՝ շամանը հավաքում է հոգիներին, իսկ նրա ձեռքի պարանը կամ գավազանը մի աշխարհը մյուսին կապող միջոց կամ ճանապարհ է: Արարողության ժամանակ շամանի բերանից հնչող մխիթարական խոսքերը մարդկանց հանգստացնում են: Նրանք նաև բանավոր ժառանգության պահպաններն են: Ինչպես բուրյաթների մոտ, սախա շամանի բառապաշարը հասնում է 12 հազարի, մինչդեռ ժողովրդի օգտագործած բառերի թիվը չի անցնում 4 հազարից¹:

Սախա թյուրքերի կյանքում երկնային թենգրիի կրոնը կարևոր դեր է խաղացել, և ինչպես նշվեց, այսօր շամանական ծեսերը շարունակում են պահպանել իրենց գոյությունը:

Մեր կատարած դաշտային հետազոտության մեթոդով փորձել ենք պատկերացում կազմել ժամանակակից յակուտների կենցաղի, հավատալիքների, ավանդույթների ու սովորույթների վերաբերյալ: Ախուրյանի շրջանի Ազատան գյուղում կատարվել են հարցազրույցներ ՌԴ Սախա-Յակուտիայի Հանրապետությունում արտագնա աշխատանքի մեկնած հայերի հետ՝ հիմնվելով 1980-2000-ական թվականների իրենց հիշողությունների վրա: Հարցազրույցները իրականացնելու համար առանձնացվել է հարցերի շրջանակ և կազմվել է հարցարան:

1. Օրինակ, 1990-ական թվականներին Յակուտիայում արտագնա աշխատանքի մեկնած **Ռուբեն Մկրտչյանը** նշում է, որ ներկայումս յակուտները ապրում են բնակելի շենքերում, սակայն գյուղերում բնակվում են փայտե տներում: Վերջիններում խնդիրներ են առաջանում ջրամատակարարման և կոմունալ հարմարությունների բացակայության հետ կապված: Այդ դեպքում յակուտները կարող են

¹ Gömeç S., Saha (yakut) türkçesinde geleneksel inançlara ait söz varlığı, s. 188.

օգտագործել նաև գետի անորակ ջուր, իսկ ձմռանը ջեռուցման համար ածուխ են օգտագործում: Մնունդը (հիմնականում ձուկ) պահում են սառեցրած վիճակում՝ տարվա ընթացքում օգտագործելու համար: Յակուտները միսը երբեմն ուտում են նաև հում վիճակում:

Ծեսեր և հավատալիքներ

Յակուտների հավատալիքների հիմքը շամանիզմն է՝ կան փայտե գերաններ, որոնց վրա քանդակված են աստվածների ու ոգիների պատկերներ: Ծեսերի ժամանակ յակուտները շուրջպար են կազմում գերանի շուրջ՝ արձակելով ձայներ, որոնք ավելի շատ հիշեցնում են մզգոց, քան երգ: Այս գործողությունը համարվում է աղոթքի ձև: Ծեսին մասնակցում են և՛ կանայք, և՛ տղամարդիկ: Շուրջպարի ժամանակ առանձնանում է շամանը, որը կրում է տարբերվող հագուստ և յուրահատուկ գլխարկ: Նա ղեկավարում է թմբկահարներին ու մյուս մասնակիցներին:

Յակուտները անտառներում ունեն հատուկ սրբազան վայրեր, որտեղ դնում են սնունդ ու ջուր՝ որպես ընծա տայգայի հոգիներին: Այս արարողությունը նման է մատաղի:

Սիրահարված յակուտ երիտասարդները սովորություն ունեն քաղաքից դուրս՝ լեռներում կամ սարերում իրենց զգացմունքները խոստովանել միմյանց: Սիրահարները բղավում են՝ ես սիրում եմ քեզ, եթե նրանց ձայնը արձագանքում է, դա համարվում է հոգիների օրհնություն: Համբույրի փոխարեն՝ յակուտները քթերով են հպվում միմյանց:

Հարսանիքների արարողակարգը նման է ռուսական ավանդույթներին: Իսկ թաղումների ժամանակ գերեզմանատեղերը պատրաստում են նախապես. զարնանը փորում են, որպեսզի ձմռանը խնդիրներ չառաջանան: Մահացածին հուղարկավորում են նստած դիրքով՝ փաթաթելով շորերի մեջ:

Սրբազան վայրեր այցելելիս յակուտները ծառերին կապում են գունավոր կտորներ: Կան սուրբ ծառեր, որոնք ամբողջությամբ պատված են թելերով ու կտորներով: Նման ծառերը սովորաբար մեկուսացած են՝ չկան մոտակայքում այլ ծառեր:

Յակուտները հատուկ հարգանքով են վերաբերվում եղջերուներին, որոնց միսն ու մորթին օգտագործում են կենցաղում:

Յակոտների մոտ տարածված են նաև գուշակությունները՝ նրանք հավատում են ոգիների գոյությանը և պաշտում են բնության տարրերը: Հատկապես երկրպագում են Լենա գետը, որը նրանց հնուց ի վեր ապահովել է ձկով: Նրանց բնապաշտական աշխարհայացքն արտահայտվում է շրջակա միջավայրի նկատմամբ հատուկ վերաբերմունքով:

2. 1980-ական թվականներից մինչև օրս Յակուտիայում աշխատած Դեմո Ազատյանը պատմում է, որ յակուտները գյուղերում հիմնականում զբաղվում են որսորդությամբ ու ձկնորսությամբ, իսկ քաղաքներում վարում են ժամանակակից կենսակերպ:

Ծեսեր և ավանդույթներ

Յակուտների մոտ մինչ օրս պահպանվել է հարսնացուին «առլանգելու» ավանդույթը. հարսանիքի ժամանակ փեսացուն պետք է գումար վճարի հարսի ընտանիքին՝ նրան իր տուն տանելու համար: Հարսանիքների ծեսերը նման են ռուսական ավանդական հարսանիքներին:

Թաղման արարողությունների ժամանակ մահացածի համար փոս են փորում, սակայն փոսի մեջ ևս մեկ փոքր փոս են փորում: Մարմինը թաղում են առանց դագաղի՝ վրան փայտե տախտակներ դնելով: Թաղման ծեսն իրականացնում են հարազատները: Յակուտները հաճախում են եկեղեցի, այդ թվում՝ այցելում տեղի հայկական եկեղեցի:

Ազգային տոներ

Յակուտների ամենահայտնի տոները Եսիխն (կամ Էսեխ) է՝ ազգային նոր տարին: Այն նշվում է ապրիլին՝ մեծ շուքով. ժողովուրդը հավաքվում է, ուտում, խմում, պարում ու մրցումներ անցկացնում: Տոնակատարության ընթացքում մասնակիցներին բաժանում են երկու խմբի, որոնք մրցում են՝ պարան են ձգում, գերաններին են բարձրանում: Տոնը ուղեկցվում է շուրջպարերով ու երգերով:

Հագուստ և ավանդական տարազ

Յակուտների ազգային տարազները գունազարդ են, հատկապես գերակշռում է կարմիր գույնը: Դրանք զարդարված են ժապավեններով,

իսկ ճակատին կապում են հատուկ կտորներ՝ ամրացված հուլունքներով:

Բնավորության գծեր

Նախկինում յակուտները խիստ հյուրասեր են եղել, իսկ գողություններ գրեթե չի եղել: Նրանց տների դիմաց դրված ձեռնափայտը ցույց էր տալիս, որ տանը մարդ կա, եթե փայտ չկար, նշանակում էր՝ տանտերերը տանը չեն:

Սննդակարգ

Յակուտների սնունդը հիմնականում բաղկացած է մսեղենից ու ձկնեղենից: Հայտնի ուտեստներից է նաև հում սառեցրած ձուկը, որը բարակ կտրատվում ու համեմվում կարմիր ու սև պղպեղով, աղով:

Սրբավայրեր ու հավատալիքներ

Ճանապարհին հանդիպող հատուկ ծառերը, որոնք ունեն «փռված» տեսք, յակուտները անվանում են շամանի ծառեր: Դրանց ճյուղերին կապում են ժապավեններ, իսկ տակը դնում փող՝ որպես ընծա: Այդ ծառերը համարվում են սրբավայրեր:

Որսորդական ավանդույթներ

Յակուտները հմուտ որսորդներ են. նրանք կրակում են կենդանու աչքին, որպեսզի մորթին չվնասվի: Որսն ունի խիստ սեզոնայնություն. արգելվում է սպանել ձագ ունեցող կենդանուն: Եթե որսը տեղի ունենա արգելված ժամանակ, շամանը պատժում է մեղավորին:

Շամանները զբաղվում են գուշակություններով ու պաշտպանում չար ուժերից: Նրանք օգտագործում են ձիու պոչ, որով հարվածում են չար ոգիներին տնից դուրս վնդելու համար: Շատ յակուտներ իրենց տներում պահում են ձիու պոչ, սակայն նախքան օգտագործելը, շամանը պետք է օրհնի այն:

Եղջերուի կոտորչը կախում էին բակում: Եթե տանը կախեին, դա համարվում էր անհաջողություն բերող: Նրանք լայնորեն օգտագործում են սև աղվեսի ու այլ կենդանիների մորթիներ:

3. 1980–ական թվականներին Յակուտիայի Հանրապետությունում արտագնա աշխատանքի մեկնած Լևոն Թամրազյանը պատմում է՝ որ յակուտները մինչև 1990–ականները տների դռները չեն փակել: Նրանք համարում էին, որ ավելի լավ է բաց թողնել տան դուռը, որպեսզի յուրաքանչյուրն անցնի ու տանի այն, ինչ իրեն պետք է, քան դուռը կոտրի:

Նրանց մշակույթում, եթե զույգերը տեսնում էին միմյանց ու հավանում, ամուսնանում էին: Սակայն եղել են դեպքեր, երբ ամուսնացած կնոջը մեկ այլ տղամարդ է մոտեցել ու առաջարկել փախչել միասին, և կինը գնացել է նրա հետ: Մինչև օրս էլ պահպանվել է փախչելու կամ փախցնելու ավանդույթը:

Յակուտների երգերում գերակշռում են կենդանական ձայները, քանի որ նրանք ընդօրինակել են իրենց շրջապատում տեսած կենդանիների ձայները: Արարողությունների ժամանակ օգտագործում են լարային գործիքներ:

Թաղման արարողություն

Թաղման ժամանակ շամանը կարող էր արջի ձայն հանել, որից հետո թաղում էին հանգուցյալին: Յակուտները հանգուցյալին թաղելուց հետո՝ 15 րոպե անց, կարծես մոռանում են, որ թաղում են եկել, խմում են երեք բաժակ, ապա սկսում պարել:

Հարսանիքի ավանդույթներ

Փեսան կապում էր կարմիր ու կանաչ ժապավեններ: Հարսանիքի ժամանակ հարսը կարող էր «կորչել»։ Վկան նրան տանում էր 2 ժամով, ապա հետ բերում: Այս ավանդույթի համաձայն՝ փեսան չի անհանգստանում, քանի որ գիտի, որ հարսին կվերադարձնեն: Հարսանիքի ժամանակ պարտադիր կռիվ է լինում՝ մասնակիցները պարտադիր ծեծկռտուք են անում:

Այլ ավանդույթներ

Յակուտների երաժշտությունն ու պարերը կենդանիների ձայների ու շարժումների ընդօրինակումներ են:

«Յակուտը յակուտ չէ, եթե քիթը ջարդված չէ»՝ ասացվածքը, արտահայտում է նրանց կռվարար բնույթը: Յակուտները տոների ժամանակ

կրակ են վառում, խոնարհվում են կրակի դիմաց, ապա ջուր են ցողում դեպի երկինք:

4. Արտագնա աշխատանքի մեկնած Սինար Թովմասյանը պատմում է, որ յակուտների հարսանեկան հանդերձանքը հարուստ է զարդարանքներով: Հարսի շորը զարդարված է հովունքներով, ինչը խորհրդանշում է պտղաբերություն ու բախտ:

Մննդակարգ

Նրանք հաճախ օգտագործում են միս ու ձուկ՝ հում վիճակում: Հատկապես տարածված է ձիու միսը:

Շամանական հավատալիքներ

Գունավոր թելերը կարևոր դեր ունեն յակուտների կյանքում: Նրանք շամանիզմի հետևորդներ են և կարծում են, որ ձեռքին կապված թելերը պաշտպանում ու օգնում են իրենց: Յակուտները հավատում են շամաններին: Հատկապես տարածված են «սպիտակ» շամանները, որոնք համարվում են բարի ուժերի կրողներ:

Օրինակ՝ երբ Սինարի ընկերը ծնկի խնդիրներ է ունեցել (հեղուկ էր կուտակվում հոդում), և բժիշկները անգամ վիրահատություններից հետո չէին կարողացել նրան բուժել, նրան տարել են սպիտակ շամանի մոտ: Շամանը հարվածել է դափին և աղոթել՝ անհասկանալի բառեր արտաբերելով, որից հետո, ըստ ականատեսի, այդ մարդը բուժվել է: Այդ «բուժումի» դիմաց շամանին նվիրել են 3 լիտր սպիրտ:

Պարերն ու երաժշտությունը

Յակուտների ավանդական պարերը, ինչպես օրինակ՝ «յուխրը», կատարվում են խմբով՝ ձեռք ձեռքի տված: Պարողները երգում են, իսկ երաժշտությունը հիմնված է բնության ձայների վրա:

Անտառի դերը

Նրանք հմուտ որսորդներ են, և անտառները կարևոր դեր ունեն նրանց կենսակերպում: Գյուղերը փոքր են՝ առավելագույնը 100 տուն կա, իսկ բնակիչները միմյանց հետ կապված են ընտանեկան կամ բարեկամական հարաբերություններով:

Շամանի ծառը

Յակուտսկ քաղաքից դուրս գալիս՝ Նամսկի շրջան մտնելու ճանապարհին կա մի հսկա ծառ, որը ամբողջությամբ ծածկված է կտորներով ու ժապավեններով: Այն կոչվում է «Շամանի ծառ»: Տեղացիները հավատում են, որ այդ ճանապարհով անցնողը պետք է նվեր տա շամանին՝ կտոր կապելով ծառին, մանրադրամ դնելով կամ ծխախոտ զոհաբերելով: Այս ավանդույթին հետևում են նույնիսկ տեղացի հայերը, որոնք ապրել են Յակուտիայում:

5. Մանուշ Վալեսյանը 2000-ականներից մինչ օրս բնակվում է Յակուտիայում:

Նա նշում է, որ Յակուտիա քաղաքը շատ է փոխվել՝ թե՛ իր ճարտարապետությամբ, թե՛ բնակչության հոսքով: Բայց այս տարիների ընթացքում անփոփոխ են մնացել տեղի յակուտների ծեսերը, նիստ ու կացը, հավատքն ու սերը բնության և կենդանիների նկատմամբ: Դա պայմանավորված է նրանով, որ փոքրերի կապը մեծերի հետ շատ սերտ է: Նրանք ունեն մի սովորույթ՝ իրենց փոքր երեխաներին մինչև 6 տարեկանը հանձնում են հարազատների դաստիարակությանը՝ անկախ նրանից՝ հորեղբայրն է, մորաքույրը, տատիկը, թե պապիկը:

Ահա թե ինչու, լինելով փոքրաթիվ, նրանք չեն կորցնում իրենց ավանդույթները, լեզուն ու հավատքը: Չնայած նրանց մեծ մասը կնքված է եկեղեցում, իսկ որոշները՝ մուսուլման են, բայց նրանք նաև հավատում են շամաններին: Մինչև օրս նորակառույց շենքի բացման արարողությունը տեղի է ունենում շամանի օրհնությամբ: Միջոցառումներն ու արարողությունները պարտադիր կատարվում են նրանց ներկայությամբ:

Օրինակ, յակուտները ունեն մի սովորույթ, որին այնտեղ ապրող հայերն էլ են հարմարվել. էքսկուրսիայի, որսի ժամանակ կամ անտառում սունկ ու հատապտուղ հավաքելիս անպայման նախ պետք է «կերակրել» հողը, ջուրը ու կրակը, և միայն դրանից հետո կարելի է ուտել:

Իհարկե, գյուղերը՝ համեմատած քաղաքների և մայրաքաղաքի հետ, շատ են տարբերվում թե՛ զարգացման մակարդակով, թե՛ բնակչությամբ: Զգացվում է, որ քաղաքի և գյուղի բնակիչների միջև որոշակի անվստահություն կա: Քաղաքներում բնակվող յակուտները երբեմն չեն

հասկանում այն բառաբան, որ օգտագործում են գյուղական բնակավայրերի բնակիչները: Այդ պատճառով գյուղացիները հաճախ վիրավորում են քաղաքաբնակներին՝ իրենց բառաբան, երբեմն նաև լեզուն չիմանալու համար (քաղաքաբնակների մի մասը ռուսախոս են), ինչն էլ հանգեցնում է երիտասարդների միջև վեճերի:

Սննդի առումով նրանք պահպանում են իրենց ավանդական խոհանոցը. ուտում են ձիու միս, արյունով երշիկ, իսկ որպես խմիչք՝ օգտագործում են նաև ձիու կաթից պատրաստված կումիսը:

Թյուրքական տարբեր ժողովուրդների մշակույթում առ այսօր պահպանվել են բազմաթիվ թենգրիական և շամանական ծեսեր, որոնք շարունակում են գոյություն ունենալ՝ վերափոխվելով կամ պահպանելով իրենց սկզբնական էությունը: Այս հավատալիքները խորապես արմատավորված են յակուտական հասարակության մեջ և դրսևորվում են տարբեր ձևերով՝ սկսած բուժման նպատակով իրականացվող ծեսերից մինչև տոնակատարություններ:

Մասնագիտական գրականության և դաշտային հարցումների տվյալների ուսումնասիրության և վերլուծության արդյունքում կարելի է փաստել, որ ժամանակակից թյուրքական մի շարք ժողովուրդների մշակույթում շամանական և թենգրիական ավանդույթները դարձել են կենսակերպի անբաժանելի մաս՝ միաձուլվելով յակուտների ժամանակակից հավատալիքներին:

Եզրակացություն

- Սախա-Յակուտիայի թյուրքախոսների հավատալիքների և ավանդույթների վերաբերյալ կատարված այս ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ թենգրիականությունն ու շամանությունը խորապես արմատավորված են յակուտների մշակութային և հոգևոր կյանքում: Նրանք շարունակում են պահպանել իրենց հավատալիքները՝ միաձուլվելով դրանք ժամանակակից կրոնական պրակտիկաների հետ:

- Յակուտների հոգևոր աշխարհը կառուցված է երկնային աստծո պաշտամունքի շուրջ, որն ընկալվում է որպես տիեզերքի արարիչ: Նրանց համար կարևոր է նաև նախնիների պաշտամունքը, որն արտահայտվում է զոհաբերությունների, ընծաների և սրբազան վայրեր այցելությունների միջոցով: Շամանները («օյուն» և «ուդագան») հանդես

են գալիս որպես միջնորդներ աստվածների, հոգիների և մարդկանց միջև՝ կատարելով բուժման, գուշակության և համայնքի բարօրությանը նպաստող ծեսեր:

- Յակուտների առօրյա կյանքում կարևոր դեր ունեն բնության պաշտամունքը, կենդանիների հանդեպ հարգանքը և սրբազան տարրերի (կրակ, ջուր, հող) նկատմամբ ունեցած հատուկ վերաբերմունքը: Այս ամենն արտահայտվում է նրանց ծեսերում, տոներում, հարսանիքների և թաղման արարողություններում, ինչպես նաև սննդակարգի ու կենցաղի մեջ:

- Յակուտիայում բնակվող կամ այնտեղ արտագնա աշխատանքի մեկնած հայերի հետ կատարված հարցազրույցները հաստատում են, որ յակուտները, չնայած զարգացմանը, շարունակում են պահպանել իրենց ավանդույթները՝ հատկապես գյուղական համայնքներում: Նրանց մշակույթը բնութագրվում է հավատքի սինկրետիզմով, համայնքային ամուր կապերով և բնապաշտական աշխարհայացքով:

AZGANUSH MKRTCHYAN

*ISEC NAS RA, Department of Oriental Studies,
Email: agamkrtyan2001@gmail.com*

CONTEMPORARY MANIFESTATIONS OF TENGRISM AND SHAMANISM AMONG TURKIC PEOPLES

Keywords: *Yakuts, Shamanism, Tengrism, Heavenly God, Kut (soul), Three Worlds, Traditions, Sakha–Yakutia.*

This study examines the beliefs, traditions, and daily life of the Sakha–Yakut Turks, based on interviews with Armenian migrants who worked in the Sakha–Yakutia Republic of Russia. Despite being officially Christian, the Yakuts preserve their pre–Christian beliefs, including the worship of the Sky God, ancestor veneration, and shamanic rituals. The research examines

the core manifestations of Yakut spiritual life, including the concept of the soul (“kut”), beliefs about the three worlds (upper, middle, lower), and the role of shamans (“oyun” and “udagan”) as mediators between deities and humans. Additionally, it explores Yakut daily life, dietary practices, ceremonial traditions, and social customs. This study holds significant importance for the preservation of cultural heritage, as it demonstrates how ancient traditions withstand modern transformations while maintaining their essence. It also contributes to intercultural dialogue by revealing the interactions between Turkic and Armenian communities.